

სიტყვის მაგიური ძალისა და მოქმედების რწმენის ასახვა ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში

ანა ფუტკარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო

უნივერსიტეტის დოქტორანტი

ელ.ფოსტა Anuki.futkaradze@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/my-orcid?orcid=0009-0003-0789-0114>

აბსტრაქტი. ნაშრომში შესწავლილია ეგნატე ნინოშვილის (1859-1894) მოთხრობებიდან ამოკრებილი სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერების ნიმუშები, გაანალიზებულია მათი შექმნის მოტივი და ამ მოტივზე აგებულ პერსონაჟთა სახე-ტიპები. მწერალი იყენებს უშუალოდ ხალხის წიაღში დაბადებულ რწმენა-წარმოდგენათა ამსახველ სტრიქონებს, რომლებიც მასის ყოველდღიური ცხოვრების განუყოფელი ნაწილი გამხდარა; ამათგან ერთ-ერთია ქართული ხალხური შელოცვები.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენასა და პრაქტიკულ მოქმედებებზე (ხალხური მკურნალობა) დაფუძნებული არქაული ჟანრის ნიმუშები - ხალხური შელოცვები, რომლებიც მთელი სისავსით გამოხატავენ მრავალთა გულსთქმასა და მისწრაფებებს, მწერალმა დიდებულად გამოიყენა პერსონაჟთა პორტრეტებისა თუ სოციალური დასახასიათებლად.

კვლევის მიზნებია, განისაზღვროს სიტყვისა და მოქმედების მაგიური ძალის რწმენის გავლენა პერსონაჟებზე, წარმოჩნდეს მათი ფსიქოლოგიური პორტრეტები; გამოიკვეთოს ამ ტიპის რწმენათა (სხვადასხვა სახის ეგრეთ წოდებული „დაცდები“, წყევლა, დალოცვა და სხვა) ფუნქცია მოთხრობათა იდეის ანალიზის პროცესში.

საკვანძო სიტყვები: შელოცვა, სოციალური, მსოფლმხედველობა, ფსიქოლოგიური პორტრეტები.

შესავალი. ეგნატე ნინოშვილის (1859-1894) შემოქმედება მრავალჟანრობრივი ქართული ხალხური სიტყვიერების შესწავლისთვის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ფენომენიაა. „ერთი შეხედვით, ეგნატე ნინოშვილი ხალხური შემოქმედების არც შემკრები ყოფილა და არც თეორეტიკოსი. არა გვაქვს მწერლის მიერ ჩაწერილი მასალების კრებული, არც თეორიული ხასიათის წერილები ხალხური შემოქმედების შესახებ“ (სიხარულიძე, 1956:238), თუმცა, ფაქტია, რომ თითოეული მოთხრობის ღრმა შრეებში მიმოხეულია ამ უკანასკნელის უამრავი ნიმუში.

შელოცვა ზეპირსიტყვიერი შემოქმედების ერთ-ერთი არქაული ჟანრია, რომელიც ეფუძნება სიტყვისა და მოქმედების მაგიას. მისი ჩასახვა მოხდა საზოგადოების განვითარების უძველეს ხანაში, როცა ადამიანის მსოფლმხედველობას განსაზღვრავდა ანიმისტური რწმენა-წარმოდგენები (შიოშვილი, 2022:248).

სწორედ, ამ მიზნით არის შექმნილი არქაული ფოლკლორული ჟანრი - შელოცვა, რომლის ბადალი სიტყვა ბიბლიის ქართულ თარგმანებში არის „სახვრა“, რაც შელოცვის პროცესს აღნიშნავს; თუმცა, XIV საუკუნის ხელნაწერებში გვხვდება როგორც ტრადიციული ჟანრის სახელი შელოცვა, ასევე - ქრისტიანული ტერმინი „ლოცვა“ (ოქროშიძე, 1960:302).

როგორც ზურაბ კიკნაძე მიაჩნდება, „...თუ ლოცვა მიემართება იერარქიულად მაღლა მდგომ არსებას (ღმერთი, ანგელოზი, წმინდანი) როგორც სათხოვარი, რომელიც შეიცავს ვედრებას სათხოვარის აღსასრულებლად, შელოცვის საშუალებით ადამიანი ცდილობს, შემოქმედება მოახდინოს

არსებათა ნებაზე - იძულებით დაიყოლიოს თავის სასიკეთოდ... ერთი, რაც საერთოა ლოცვასა და შელოცვას შორის, ეს არის რწმენა ფიზიკური სინამდვილის მიღმური რეალობის არსებობისა“. შემლოცველი არ გრძნობს არავითარ იერარქიულ დამოკიდებულებას იმათზე, ვის მიმართაც შელოცვის ტექსტია გამიზნული. ის მათ იმავე ჰორიზონტალურ სიბრტყეზე ან მის ქვემოთაც გაიზრებს, სადაც თავად არის“ (კიკნაძე, 2008:216-217).

სოციალური ხასიათის თემატიკაზე შექმნილ ეგნატე ნინოშვილის მოთხრობაში „პარტახი“ მრავლად ვხვდებით შელოცვის ტექსტებს, რომელთაგან აღსანიშნავი ფრაგმენტია მკითხაობის სცენა: „დიდი ბედნიერი შეიქნება ცოლის შერთვითო“ (ნინოშვილი, 1954:299) - ხვარამზე, ჯერანის დედა აკითხვინებს მკითხავეს, როგორი ბედი მოელის თავის ვაჟს. ამ საქმეში დედას ტოლს არ უდებს ქალიშვილიც, ელისაბედი:

„ - მემაჯესთან ვიყავი და იქიდან მეხუთოესთან გამევიარე. ორივე მარჩიელმა ერთხმად მითხრა:

„ - ბედი კარზე მოგდგომიათ, ხელიდან არ გუშვათო. მემაჯემ იგიც მითხრა, იმ ქალის ფეხზე თქვენი ოჯახი, წვიმაში რომ წყალი იმატებდეს, ისე იმატებსო“ (ნინოშვილი, 1954:303).

გარიგებით შეირთავს ჯერანი ლიზას. გაუთავებელ ოჯახურ კამათს მოჰყვება წყევლა-კრულვა. ელისაბედი ხვარამზეს:

„ - ნეტაი, ნენავ, შენ და ბაბიდას უწინ ფეხი მოგტეხოდათ, სანამდი ჯერანის საცოლეს გამო-ნახავდით!“ (ნინოშვილი, 1954:313); პასუხად ქალიშვილს:

„- მე არა, მამიდაშენს რეიზა არ დუდგა უწინ თვალეები და მოტყდა ფეხი! იმას უნდა სცოდნო-და, იმ კისერმოსატეხს, თვარა მე რა შუაში ვარ!“ (ნინოშვილი, 1954:313).

ჯერან ტევრიძის გავერანებულ სახლს რომ გაივლის სოფლის ხალხი, მეტადრე ქალები და ბავშვები, „შეაფურთხებენ, თვალს მოარიდებენ და წმინდა გიორგი, შენ დამიცევიო, იტყვიან პირჯვრის წერით“ (ნინოშვილი, 1954:295). აწ უკვე გაჩანაგებული სახლ-კარი სოცუმიწისთვის ავი სულების საუფლოს წარმოადგენს, თავად კი მსგავსი ძალების ზემოქმედებისაგან დასაცავად, პროფილაქტიკის მიზნით, წმინდა გიორგის, როგორც ღვაწლმოსილს, სასწაულმოქმედსა და გლახაკთა მემწეს, ავედრებენ სულს.

მოთხრობა მდიდარია წყევლის ტექსტებით, რომლებშიც პერსონაჟი სწყევლის თავისი გაჩენის დღეს, იწყევლის თავს ან კრულავს ავის მოსურნეს:

„ - ღმერთო, იგი დღეი რეზა არ დააქციე, რაც დღეს მე ჯვარი დამწერესო“ (ნინოშვილი, 1954:296);

„ - დასწყევლოს ღმერთმა, ერთი ფიქრიდან მეორეს გავყვები და მერე აღარ გათავდება!“ (ნინოშვილი, 1954:331);

„ - რეზა არ დამიდგა თვალეები იმის ნახვამდი!“ (ნინოშვილი, 1954:336);

„ - გლოვა ჩემი მტრის ოჯახს დუბედეს! ჩვენ რა გჰქირს საგლოვი!“ (ნინოშვილი, 1954:317);

„ - ღმერთმა გიქნა თქვენ იმისთანაი კაი, რავარიც მე მიქენით!“ (ნინოშვილი, 1954:297);

„ - ღმერთო, დუუკარქე ტვინიც და გრძნობაც, ვინცხამ ასე მომაქცია დღესო“ (ნინოშვილი, 1954:297);

პასუხად ისმის:

„ - თუ მტყვანი ვიყო, აგისრულოს, თუ არა და შენ დაგემართოსო“ (ნინოშვილი, 1954:297);

„ - გველი დაგეკიდა იმ ენაზე, თუ მისდღემში არ იწყევლებოდეო“ (ნინოშვილი, 1954:297).

წარმოდგენილი ტექსტებით მიმართავენ ერთმანეთს აწ უკვე ოჯახის წევრები - რძალი, მული და დედამთილი.

რაკი დედა-შვილი (ხვარამზე და ელისაბედი) გამოსავალს ვერ ხედავენ, ისევ მკითხავს მიადგებიან კარს. აქ ნათლად ჩანს სოცუმიწის სულიერი და გონებრივი სიბნელე, რის გამოსივლითაც უბედურებას უბედურება ემატება:

„ - თქვენი რძალი იმისთანა ავი ფეხის ყოფილა, რომ თქვენი ოჯახი აწი ძნელათ, რომ უკან-უკან არ წევიდესო“ (ნინოშვილი, 1954:320);

„რომ დაეფარა ელისაბედ მავნე სულისაგან, მკითხავმა გამოკერა რაღაც შელოცვლილი ნივთი ტილოს ნაჭერში, მისცა ხვარამზეს, ელისაბედს შეაბი ყელზეო, შემდგომ მისცა სიტყვიერი დარიგება, თუ როგორ მოქცეულიყვნენ:

„ - ნამეტარი უფროხილდი დადეგ დღესო!“ (ნინოშვილი, 1954:323).

შელოცვის ეს რიტუალი მოთხრობის უმნიშვნელოვანესი ფრაგმენტია, რამდენადაც ავტორი გვიხატავს რეალობას, როცა ადამიანი მინდობილია არა ღმერთს, არამედ _ ამოუცნობ მაგიურ ნივთს (თილისმას), რომლის არც არსი ესმის და ვერც შემწეობას გრძნობს მისგან.

ავტორის მიზანია, დაგვანახვოს, რომ ამგვარ ქმედებათა შედეგად ცხოვრებისეული ტრაგიზმი მძაფრდება, ადამიანი უვიცობის მორევში იკარგება, კარგავს უფლის ხატებასა და მსგავსებას და უკვალოდ ქრება, კვდება. ყველაფერი კი იქიდან იწყება, რომ ცოლ-ქმარი ვერ ეჩვევა თანაცხოვრებას, ამას ემატება მულის გაუთავებელი ამბოხი, თითქოს რძალი ავსუღია, მას გათხოვებაში უშლის ხელს და, ამდენად, ის ოჯახის მტერიცაა. ამგვარ ურთიერთობაში ბოროტი სული იოლად იკიდებს ფეხს: „ჯერანს სძულდა კიდეც ცოლი, მეტადრე მას შემდეგ, რაც მკითხავებმა უთხრეს, მავნე სულიაო“ (ნინოშვილი, 1954:324). ვითარებას ამძაფრებს მკითხავი:

„ - (ლიზამ - ა.ფ.) არ გაიგოს, თვარა წამალი აღარ გასჭრისო!“ (ნინოშვილი, 1954:323).

და აი, მჩხიბავთა ზეგავლენით ოჯახი დიდ განსაცდელში ვარდება. არ ამართლებს „ნაწინასწარმეტყველებს“, მისი მოიმედენი იმედგაცრუებულნი რჩებიან. ფინალი ტრაგიზმის ტიპური სურათია:

ლიზა თავს იკლავს, ჯერანს, ცოლის მკვლელობის ბრალდებით, ციმბირში გზავნიან, ელისაბედს ჭლექი მოუღებს ბოლოს, ხვარამზე ჭკუიდან იშლება და კვდება.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერი ნიმუშების თვალსაზრისით, არანაკლებ საინტერესოა სოციალური თემატიკის ამსახველი მოთხრობა „ცოლი და ქმარი“:

„ - რაცხამ ჩემი საგვირგვინო კაბის კალთა წეიღო, ჩემი გულიც და ქალობაც იმან გაიყოლა“ (ნინოშვილი, 1954:456) - ქვრივი თინათინი თავის უშვილობას აბრალებს მავან სულს, რომელმაც ვითომდა ერთ ღამეს კალთა მიაჭრა იმის სადედოფლო კაბას.

თავისი სპეციფიკური ნიშნით არანაკლებ საყურადღებოა წყევლითი ტექსტებიც: „ - არა, შენი ჭკუით, ახლა სამოცი წლის ვარ მე? იმდონი შენ ნახე ხეირი!“ (1954:489); „ - ნენავ, თუ შენი საწყენი იქნება, ღმერთმა მე აგი ბედი ნუ მომცეს!“ (1954:460) - ამ სიტყვებში იკითხება, თუ რაოდენ ანგარიშგასაწევია ოჯახის წევრების შეხედულება მაშინაც კი, როცა საქმე პირად ცხოვრებას ეხება.

სოციალური უთანასწორობის პრობლემის ამსახველი მოთხრობა „მონადირე“ სხვა მოთხრობებისგან გამოირჩევა ისეთი მნიშვნელოვანი ასპექტით, რომელსაც ჰქვია ცრურწმენის გავლენა ადამიანის ცხოვრებასა და აზროვნებაზე. მწერალი ოსტატურად ახერხებს, წარმოგვიჩინოს ერთი პერსონაჟის ორი სახე - მორწმუნისა და ცრუმორწმუნისა. სანადიროდ წასასვლელად გამზადებული ბეჟანა ტყისპირელიძე ლოცულობს:

„ - ღმერთო და ივანე მახარობელო, შენ გამიმარჯვეო!“ (ნინოშვილი, 1954:396).

საინტერესოა, რატომ მიმართავს პერსონაჟი იოანე მახარებელს (მოციქულს) დასახმარებლად, არ კმარა, მხოლოდ უფალს სთხოვოს შემწეობა? რასაკვირველია, კმარა, თუმცადა ბეჟანამ იცის წმინდა იოანეს, როგორც მებადურის, ცხოვრების იმ მონაკვეთის შესახებ, როცა, მაცხოვრის შემწეობით, მოციქულებს ნანადირევი მოუმრავლდათ, აი, ამ ქვეტექსტის გამო მიმართავს ბეჟანა წმინდა მოციქულს.

„როგორც ცრუმორწმუნე, ბეჟანა დიდ მნიშვნელობას აძლევდა ასეთ დაცდას: სკვინჩას ძახილი, ყურის წივილი, ტურის ნახვა, კურდღლის ნახვა და სხვა ამგვარები, ბეჟანას ფიქრით, უეჭველად რისამე მომასწავებელი ნიშანი იყო ადამიანისთვის“ (ნინოშვილი, 1954:398).

„ძლიერ ეშინოდა კიდევ ბეჟანას „დაცალებების“, რომელიც, ბეჟანას და ყველა იქაური მონადირეების ფიქრით, მდგომარეობს შემდეგში: როცა ორი ან მეტი ამხანაგი ჯერ ერთად ნადირობს და შემდეგ გაიყოფიან, შესაძლებელია, რომელიმე მათგანმა რაღაც საიდუმლო ზეგავლენით ნაამხანაგარი „დააცალოს“. დაცალებულის ტყვია ნადირს აღარ მოხვდებოდა. თუ მაინცდამაინც მოხვდა, ვერ მოქმედებდა, უმნიშვნელოდ ძირს ვარდებოდა. დაცალებულს არ შეუძლია დაჭრილი ნადირის სისხლი დაინახოს და სხვა. ერთი სიტყვით, სანამ „ცალებს არ აიხსნის“, მისი ნადირობა გაფუჭებულია. ცალები ამნაირად უნდა აიხსნას: ნაამხანაგებნი ერთ ღღეს ხელახლავ ერთად წავლენ სანადიროდ, რასაც იმ ღღეს იშოვნიან, ისე გაიყოფენ, რომ არავის არა ეწყინოს რა, სადამოს ერთმანეთს ამოლოცვენ და გათავდა, „ცალები ახსნილია“ (ნინოშვილი, 1954:398).

ადამიანის ბუნებასთან სისხლხორცეული კავშირის ამსახველი ეს ფრაგმენტი გასაგებს ხდის მწერლის ჩანაფიქრს, კონკრეტული სოციალური მაგალითზე ამხილოს ერი, დაანახვოს მას საკუთარი გონებრივი სიბნელე და წვლილი შეიტანოს მისი გარდაქმნის პროცესში.

სიტყვის მაგიური ძალის რწმენის ამსახველი ზეპირსიტყვიერებით გამოირჩევა მოთხრობა „სიმონა“, რომელიც სოციალური უთანასწორობით გამოწვეულ შუღლს მკაფიოდ ასახავს. წყევლითი ტექსტები ძირითადად მიმართულია ავი მეზობლისადმი და მთქმელის უსასოო მდგომარეობით ან/და ძლიერთა წინაშე თავის მართლების მიზნით არის გამოწვეული:

„ - ისე შენმა ცოლ-შვილმა ნახოს ხეირი, რავაც მე შენი ან ყურძენი, ან ხილი, ან იი დათიკაის სიმინდი მევიპარე!“ (ნინოშვილი, 1954:157);

„ - ღმერთო, სასტორ-მართალო, შენ ატირე და აწამე, ვინც მე ჩემი სიმონა ამდონი ხანია, სანახავათ დამიკარქა! უსამართლოთ თუკი დეეტანჯოს, ტანჯვას ნუ გამუწყვეტ მის ოჯახს!“ (ნინოშვილი, 1954:166);

„ - თუ ღმერთი მაღირსებდა მის მოსვლას, მაშინ ღამის თევამიც წევიდოდით და სალოცავსაც ვილოცავდით, თუ არა და, არამც მიცოცხლია უიმისოთ ერთი წამი!“ (ნინოშვილი, 1954:176);

„ - ვაი, ვინცხამ მე იგი ამდონ ხანს სანახავათ დამიკარქა, იმას დუუკარქე სააქაოც და საიქიოც! თუ უდანაშაულოთ კი დევეწვა, წმინდაო გიორგი, შენ დაწვი და დუუდაგე საცხოვრებელი!“ (ნინოშვილი, 1954:176);

„ - ღმერთო, შენ მიუზღე, ვინც ჩემი ოჯახი ასე მოაქცია, ღმერთო, ჰკითხე დავითს!“ (ნინოშვილი, 1954:187).

აღსანიშნავია, რომ პერსონაჟები, უსამართლოდ ჩაგრულნი, პროტესტის ნიშნად (შვილისა და მეუღლის უდანაშაულოდ დასჯისთვის) იწყევლებიან, თუმცა კი საგულისხმოა ქვეტექსტიც. უიარაღო ქალბატონების იარაღი სიტყვაა, ამდენად, ამ სოციალურ წყევლა პროფილაქტიკურ მაგიასთან ერთად სამართლის ძიების ეფექტურ საშუალებად დაუსახავს. საინტერესოა ქეთევანის (სიმონას დედის) რეპლიკა, რომ თუკი მისი შვილი უდანაშაულოდ იხდის სასჯელს, მხოლოდ ამ შემთხვევაში მიუზღოს უფალმა მჩაგვრელს მისაგებელი, სხვა შემთხვევაში კი – არა. პერსონაჟის მხატვრულ სახეზე მსჯელობისას ეს დეტალი უმნიშვნელოვანესია, მასში იკითხება წყურვილი სოციალურ სამართლიანობის აღდგენისა, განცდა სოციალური უთანასწორობისა, ღვთის მოშიშება, თანასოფელელთა პატივისცემა და ოჯახური ღირებულებების დაცვა. სარძლო კერას უთბობს სადედამთილოს მაშინ, როცა საქმრო ციხეშია - სიკეთის გაცემისა და მიღების უნარი მხოლოდ თანასწორთა ხვედრია. ავტორის ჩანაფიქრით, ეგოცენტრიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა არის საწყისი სოციალური მომავალი კეთილდღეობისა.

დასკვნა. ზემოთქმულიდან გამომდინარე, ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში სიტყვის მაგიური ძალისა და მოქმედებათა (ეგრეთ წოდებული „დაცალები“, წყევლა, დალოცვა და სხვა) ამსახველი ნიმუშები ერთ-ერთი მრავალფუნქციური შტრიხებია მოთხრობათა სიუჟეტურ ქარგაში. ეს არქაული რწმენა-წარმოდგენები ერთგვარი მხატვრული საშუალებანია, რომლებითაც ავტორი ამხელს ადა-

მიანთა ნაკლოვანებას, სააშკარაოზე გამოაქვს უკუდმართი წეს-ჩვეულებანი; სწორედ, ამგვარ ფენომენტა მთელი წყება, თავისი რიტუალებითურთ, არის ავტორის მიერ მონათხრობ უბედურებათა სათავე; ის არის ერის სულიერი დეკადანსის ცხადი საწყისი, თუმცა, ამავედროულად, პერსონაჟთა მომავლის ნათელი სხივიც მათში გამოსჭვივის.

ეგნატე ნინოშვილის შემოქმედებაში მაგიურ-რელიგიურ რწმენა-წარმოდგენებში ჩაკარგული სოციალური ღმერთსაც კარგავს, ეზიარება ბოროტებას. რამდენადაც მწერლის მოთხრობათა ანალიზი თვალნათლივ გვიჩვენებს, რომ ხსენებულ სოციალურ ასე სურს და არის კიდევ მსხვერპლი საკუთარი ფანტაზიით შექმნილი ბოროტი ძალებისა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ბიბლია, საქართველოს საპატრიარქოს გამომცემლობა, თბილისი, 1989;

კიკნაძე, 2008 - ზურაბ კიკნაძე, „ქართული ფოლკლორი“, თბ.;

ნინოშვილი, 1954 - ეგნატე ნინოშვილი, „თხზულებათა სრული კრებული“, გამომცემლობა „საბჭოთა მწერალი“, თბილისი;

ოქროშიძე, 1960 - თამარ ოქროშიძე, „შელოცვა“. - კრებულში: „ქართული ხალხური პოეტური შემოქმედება“, ტ. I, თბ.;

სიხარულიძე, 1956 - ქსენია სიხარულიძე, „ქართველი მწერლები და ხალხური შემოქმედება“, ტ. I, თბილისი;

შიოშვილი, 2022 - თინა შიოშვილი, „ქართული ზეპირსიტყვიერება“, გამომცემლობა „ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი“;

<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=6&t=16341> „სამოქალაქო განათლების ლექსიკონი“;

<https://www.ganmarteba.ge/word/%E1%83%9B%E1%83%94%E1%83%AE%E1%83%98> „ქართული ლექსიკონი“.